

УРОКИ

№ 3 (27), вересень – жовтень, 2011 р.

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

Український
центр
вивчення
історії
Голокосту

Всеукраїнська
освітня
програма
«Розуміємо
права людини»

НОВИЙ ПРОЕКТ «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ»

Український центр вивчення історії Голокосту спільно з Всеукраїнською освітньою програмою «Розуміємо права людини» за підтримки фундації Матра Кап та посольства королівства Нідерландів в Україні оголошують проведення нового проекту на 2011/2012 н.р.

Проект за назвою «Історія Голокосту та права людини» покликаний дослідити можливості інтеграції навчання правам людини та викладання історії Голокосту. Обидві теми мають значний зв'язок, але цей зв'язок рідко використовується у навчанні правам людини або викладанні історії Голокосту. В проекті передбачено ряд заходів для дослідження цього зв'язку та очікується відкриття спеціального форуму і публікації на цю тему.

В результаті двох триденних семінарів, двох дистанційних курсів та одноденної підсумкової конференції планується підготувати групу з 25 осіб, які зможуть в системі освіти навчати правам людини через історичну пам'ять, пов'язану з подіями Голокосту.

Інформаційна підтримка програми буде здійснюватися через сайт Українського центру вивчення історії Голокосту та програми «Розуміємо права людини», інформаційно-педагогічний бюлетень УЦВІГ.

До участі в проекті запрошуються передусім вчителі і викладачі історії та гуманітарних дисциплін та студенти-історики педагогічних спеціальностей.

Український центр вивчення історії Голокосту

ОСВІТНІ ПРОГРАМИ ЦЕНТРУ

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕМИ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ У НАВЧАННІ ПРАВАМ ЛЮДИНИ

Голокост... Це не вміщується в жодне розуміння. Це не можна пояснити, не можна виправдати... Але це сталося. Це Катастрофа... Кульмінація жажливої хвороби суспільства. Не можна повірити, що це могло статись. Не можна було повірити в ті часи. Не можна повірити зараз...

У 1945 р. створено Організацію Об'єднаних Націй. Через три роки, 10 грудня 1948 р., ця міжурядова організація ухвалює Загальну декларацію прав людини. Згодом принципи проголошені Декларацією стають зобов'язаннями держав. Укладаються міжнародні угоди, які створюють механізми захисту цих принципів на міжнародному рівні.

Введення прав і свобод людини до рангу юридичних норм, створення міжнародних механізмів їх захисту — це відповідь на жажливу хворобу суспільства. Це щеплення, щоб зменшити вірогідність такої хвороби в майбутньому. Якби такої хвороби не сталося — чи варто було б нагадувати про даність? Адже права людини — це те з чим народжується людина і те, що належить кожній людині лише тому, що вона людина.

Яким чином перетинаються основні проблемні позиції ситуації з освітою у сфері прав людини та вивченням історії Голокосту в Україні?

Перша проблемна позиція, пов'язана з низьким рівнем поінформованості українського суспільства стосовно цих тем. При цьому, говорячи про поінформованість маємо на увазі не просто знання про події, факти, документи, основні поняття, але про розуміння. Бракує розуміння ціннісного підґрунтя і чіткого усвідомлення цих тем для формування власної індивідуальної позиції стосовно сучасних процесів, які відбуваються в суспільстві.

Концепція прав людини, яка базується на повазі до людської гідності і неповторності кожної людської особистості, на природності, індивідуальності, невід'ємності й універсальності прав людини і основоположних свобод, на необхідності існування чітких і всім зрозумілих механізмів їх захисту, на відповідальності держави за дотримання цих прав не є тим, що існує на рівні усвідомлення. Права людини досі зазвичай сприймаються лише як соціальні гарантії, набір пільг та «дарувань» з боку держави.

Так само, залишається проблема не поінформованості про політику нацистів і Катастрофу єврейського народу. Тим часом, це важливо усвідомлювати, оскільки іноді в сучасному суспільстві трапляються тенденції схожі на те, що відбувалось в Німеччині у 30-ті роки ХХ століття, а потім поширилось на інші країни і до чого це призвело. Такі тенденції мало помітні і не стосуються більшості. Схожа ситуація спостерігалась і в часи Голокосту. І люди зивкали до цього. Все починалось з обмежень в діях і певних правах за етнічною ознакою і призвело до концтаборів, таборів смерті, масових вбивств.

Друга проблемна позиція полягає у існуванні практики викривлення змісту, яка зокрема відображається на рівні офіційних навчальних програм.

Окрім названих вище проблем з розумінням прав людини, існує проблема сприйняття прав людини крім призми обов'язків. У свою чергу обов'язки мають зовсім іншу природу. З ними людина не народжується. Вони набуваються, коли людина вступає у певну соціальну роль, стає суб'єктом певного роду суспільних відносин (обов'язки громадянина, обов'язки учня у навчально-виховному процесі, професійні обов'язки, батьківські обов'язки і т.п.).

Державні стандарти щодо вивчення суспільних дисциплін спираючись на вивченні різного роду суспільних відносин, зокрема таких як «Людина – людина», людина – природа», «людина – суспільство» не визначають своїм предметом відносини «людина – держава» і не охоплюють підходи формування поваги до загальнолюдських цінностей та їх захисту крізь призму прав людини та використання механізмів захисту прав людини.

Щодо Голокосту, то спостерігаємо звуження, якщо так можна висловитись, масштабів Катастрофи. Голокост сприймається лише, як геноцид євреїв і ніби є трагедією тільки цього народу. Але ж Голокост – це кульмінація хвороби всього тогочасного суспільства. Це трагедія тих, хто був катами і вбивцями, це трагедія тих, хто їм сприяв, це трагедія тих, хто спостерігав і нічого не міг вдіяти, це трагедія тих, хто в умовах надзвичайно важкого морального вибору не зміг залишитись осторонь і намагався рятувати життя, ціною власного життя, ставлячи під удар життя своїх рідних і близьких. Тема Голокосту розглядається відірвано від справжніх його причин. Зокрема не береться до уваги існування багатовікової традиції антисемітизму.

Третя проблемна позиція – відсутність чітко визначеної офіційної позиції і інтегрування у безперервний освітній процес.

Офіційна модель освіти в сфері прав людини практично відсутня. Держава Україна досі не має національного плану навчання правам людини в системі середньої освіти, який вона зобов'язалась розробити й виконувати в рамках Всесвітньої програми освіти в галузі прав людини, ініційованій декількома міжнародними міждержавними організаціями – таким як ООН, Рада Європи, БДПЧ ОБСЄ та інші. Більше того, суттєве гальмування цього процесу з боку України підкреслює той факт, що Всесвітня програма освіти в галузі прав людини вступила вже в другий свій етап, що охоплює вищу освіту. Окремі кроки держави, що здійснюються у цьому напрямку й у сфері середньої, й у сфері вищої освіти не мають системного й зваженого характеру й не враховують позицію та потреби громадянського суспільства. Це дозволяє використовувати права людини в якості політичного інструменту, нівелюючи справжній зміст та силу цього феномену сучасності.

Голокост на рівні шкільних програм є лише темою в контексті Другої світової війни. Майже немає історії Євреїв України, Європи. Як зазначає Анатолій Подольський у своїй роботі «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: спроби аналізу деяких аспектів»¹ програма, що діє сьогодні, вимагає від вчителя історії фактично лише згадки про Голокост без історичного контексту. В даному випадку можна обмежитися тільки формальним згадуванням.

Четверта проблемна позиція – нестача спеціалістів по цих темах.

Бракує спеціалістів, здатних ефективно використовувати освітні дії з метою захисту та підтримки прав людини. В офіційній освіті майже відсутня підготовка вчителів щодо викладання прав людини. В той же час теми, пов'язані з правами людини існують в шкільних програмах декількох предметів.

Схожі справи і стосовно теми Голокосту. Кваліфіковано теми з історії Голокосту, прав людини можуть викладати невелика кількість вчителів, які отримали спеціальну підготовку в недержавних організаціях.

Це лише окремі проблемні позиції. Вони потребують осмислення, дослідження і суттєвого втручання.

Наразі існує потреба у чітко визначеній державній політиці стосовно викладання цих тем, у зваженому і системному підході до побудови навчальних програм, підготовки навчальних посібників, системи підготовки педагогів.

Яким чином теми прав людини і історії Голокосту поєднанні змістовно?

Спочатку зауважимо, що обидві теми, мають спільне підґрунтя в контексті виховання поваги до загальнолюдських цінностей. Формулювання основи освітніх завдань вже вказує, що компетентності, що мають бути результатом навчання схожі на компетентності, які мають бути результатом вивчення теми історії голокосту. Тому ці теми взаємно інтегруються. У навчанні правам людини варто спиратись на історичні події і факти пов'язані з історією Голокосту.

¹ Подольський А. Українське суспільство і пам'ять про Голокост: спроби аналізу деяких аспектів // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 1 (5). – С. 47-59.

Подивимось як можна інтегрувати тему історії Голокосту в навчання прав людини, виходячи із базових понять концепції прав людини.

Джерелом прав людини є людська гідність і неповторність кожної людської особистості.

Під час катастрофи особливо вираженими були ситуації брутального приниження людської гідності. Це тема в якій можна справді відчутти — що представляє собою людська гідність. Всі стали схожі перед Катастрофою. Катастрофа не бачить відмінностей, людей, що є кращими або гіршими.

Формування сучасної концепції прав людини безпосередньо пов'язане з подією — Голокост.

Сучасна концепція прав людини з'явилась як відповідь на неможливість повторення Катастрофи, масових вбивств та злочинів проти людства під час Другої світової війни. Фактично події Голокосту стали приводом для прийняття перших документів з прав людини, приводом для ціннісної переорієнтації суспільства.

Концепція прав людини передбачає принцип обмеженого суверенітету держав у поєднанні з повагою до суверенності.

До середини ХХ століття суверенітет держав був на стільки священним, що не дозволяв втручатись державам у справи іншої, навіть у випадках злочинних дій. З появою концепції прав людини суверенітет держав став обмеженим правами людини. Це дозволило створювати правові, політичні механізми для впливу на уряди держав і зменшило ризик злочинів, що може чинити влада всередині країни.

Права людини універсальні, невід'ємні, індивідуальні. Це межі влади більшості в демократичному суспільстві.

Так за часів Голокосту влада не мала таких обмежень. Благими намірами можна було обґрунтувати все що завгодно. Права людини належать кожній людині не залежно від будь-яких ознак й у повному обсязі, жодна ситуація не може виправдати порушень прав людини. Прав людини не буває наполовину. Вони або є, або їх немає. Навіть сама людина не може відмовитись від своїх прав, ніхто не може посягати на права людини, бо їх має людина від народження факт їхнього існування не залежать від жодної політики, ідеології ... Права людини — це права кожної людини, вони не є правами групи людей. Історія Голокосту показує і загострює відчуття окремих людей. Трагедія Голокосту — це трагедія не просто людства — це трагедія кожної людини. Вона пов'язана із внутрішнім світом і поглядами кожної людини, ситуацією кожної людини, історією кожної людини...

Свобода і влада.

В контексті навчання правам людини важливо подивитись на події з Голокосту з тієї точки зору — як люди ставились до влади, як сприймали свободу. Чекали від влади німецькі громадяни щастя, повірили що його можна досягнути за рахунок інших. Цінність свободи, природу влади, ставлення до свободи можна вивчати на прикладах з історії Голокосту.

Рівність і недискримінація.

Основою трагедії Голокосту є події пов'язані з масовими знищеннями представників Єврейського народу тільки тому, що вони були євреями. Прикладами дискримінації за ознакою етнічного походження пронизані події Голокосту.

Будуть важливими у цьому сенсі і компетентності міжкультурного порозуміння і мирного вирішення конфлікту. Тут в історії Голокосту, як результат важливо, щоб учні (студенти) отримали розуміння, що краще вирішувати проблеми вже в той час, коли вони з'являються. Краще запобігти поганим явищам тоді. Коли легше вирішити ситуацію.

Стандарти прав людини та фундаментальних свобод.

Стандарти, передбачені кожним правом окремо можна розглядати на прикладах історії Голокосту, щоб розуміти їх сутність. Право на життя, свобода від катувань та жорстокого, принижуючого гідність людини поводження і покарання, особиста недоторканість, право на приватність... Важко знайти норми, які закріплені сучасними документами, що визначають стандарти прав людини, приклади порушення яких не можна знайти в історії Голокосту. Але ті стандарти в часи Голокосту не були юридичними нормами, вони не були закріплені на рівні міжнародних угод, не існували механізми захисту цих прав.

Механізми захисту прав людини (національні та міжнародні).

У 30-ті — 40-ві роки ХХ століття не було таких механізмів, які були створені Радою Європи, Організацією Об'єднаних Націй. Ці механізми дозволяють застосовувати правові міжнародні механізми (напр. Європейський суд, Комітет ООН з прав людини і т.п.), політичні механізми (спеціальні доповідачі, подача скарг держави на державу, у крайніх випадках введення миротворчого контингенту) і т.п.

Правова держава.

Приклади історії Голокосту дозволяють акцентувати увагу на поняттях «Правова держава», «Верховенство права». Це частина трагедії. Нацистські офіцери під час процесів над ними зауважували, що вони лише виконували накази, вони діяли в рамках законів Третього райху.

Активні дії, солідарність (толерантність безпечна).

Говорячи про права людини кажемо, що не можна стояти осторонь порушень прав будь-якої людини. Бо це порушення прав людини. Це втручання не просто у свободу особистості. Це посягання на природу людини. Приклад Праведників миру, випадки відмови виконувати накази посадовими особами, поліцейськими... — це позиція окремих людей. Можливо не всі такі випадки пов'язані з активною громадянською позицією, але ці приклади дозволяють про це говорити.

Наприкінці варто зауважити, що наведені стислі тези — це лише спроба осмислити — заради чого варто звертатись до історії Голокосту, заради чого варто іноді пережити ці події у своєму серці.

Ці тези не є беззаперечними. Більше того, вони потребують уточнення і конкретних прикладів. Це скоріше запитання подані у формі тверджень... Але не думати про це, не відчувати цього, не запитувати про це сталося не можливим...

*Сергій Буров,
координатор Всеукраїнської освітньої програми
«Розуміємо права людини»,
м. Чернівці*

ВИСТАВКА «ГОЛОКОСТ ВІД КУЛЬ» У КИЄВІ

Урочисте відкриття виставки «Голокост від куль».
Виступ керівника УЦВІГ А. Подольського

З 8 вересня до 3 жовтня 2011 р. в Києві Фонд Віктора Пінчука вперше представив виставку Меморіалу Шоа «Голокост від куль: Масовий розстріл євреїв в Україні у 1941–1944 рр.». До створення української версії виставки долучилися також посольства Ізраїлю, Франції, Німеччини та Сполучених Штатів Америки. Виставка вже демонструвалася в Парижі, Нью-Йорку та інших містах і вперше була представлена в Україні. Вона базується на праці пошуково-дослідницької команди римо-католицького священика з Франції отця Патрика Дебуа, котрий багато років поспіль займається архівними та археологічними дослідженнями, а також відеозаписах свідчень очевидців масових розстрілів в Україні. Експозиція включає інформацію про історичні факти, відео-інтерв'ю, документи часів війни, фотографії віднайдених масових поховань та предмети, що засвідчують ті події: кулі, гільзи та інше.

Демонстрація виставки у Києві була частиною заходів державного рівня в рамках програми вшанування 70-річчя трагедії Бабиного Яру.

Виставка «Голокост від куль» приймає відвідувачів

Інститут візуальної історії та освіти фонду Шоа у співпраці з Українським центром вивчення історії Голокосту забезпечили освітню програму до виставки. В рамках цієї програми Українським центром вивчення історії Голокосту протягом місяця були підготовлені 14 екскурсиводів, відібрані серед студентів київських ВУЗів. Вони взяли на себе відповідальність за проведення екскурсій для школярів і студентів, котрих організовано приводили на виставку їхні викладачі. До виставки «Голокост від куль» був також підготовлений мультимедійний навчально-методичний посібник для вчителів (див. рубрику «Новини бібліотеки Центру»).

З часу відкриття виставки 8 вересня і до її завершення 3 жовтня 2011 р. експозицію в Українському домі відвідало близько 5 тисяч осіб. Під відвідувань прийшовся, безумовно, на дні пам'яті 70-річчя трагедії у Бабиному Яру. Екскурсиводам доводилося проводити по 16–18 екскурсій на добу – і це лише організованим групам школярів і студентів. За підрахунками УЦВІГ, за час роботи виставки послугами екскурсиводів скористалися приблизно 2,5 тисячі осіб, тобто половина усіх відвідувачів. Це свідчить не тільки про цікавість до виставки з боку відвідувачів, шкіл та вищих навчальних закладів міста Києва, але й про високий

Виставка «Голокост від куль» приймає відвідувачів

рівень професіоналізму екскурсиводів, які змогли успішно, згідно книги відгуків, донести непросту тему масового вбивства євреїв України до відвідувачів різного віку та громадян різних країн.

Наразі за посередництва Фонду О. Фельдмана виставка вирушила у Харків. Там її можна буде відвідати з 10 листопада по 17 грудня 2011 р. у Галереї АВЕК. Відвідувачів так само зустрічатимуть підготовлені екскурсиводистуденти харківських ВУЗів, готові провести екскурсії та відповісти на запитання відвідувачів. Відкриття виставки у Харкові присвячено 70-й річниці розстрілів євреїв у Дробицькому Яру на околиці Харкова.

Віталій Бобров,
Український центр вивчення
історії Голокосту

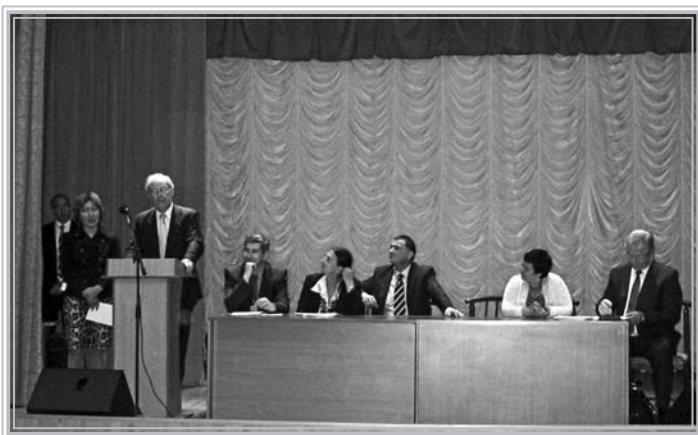
ПЕРША КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ВИПУСКНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ ШКОЛИ ВИВЧЕННЯ ГОЛОКОСТУ МЕМОРІАЛУ «ЯД ВАШЕМ» (4 жовтня 2011 р., Київ)

Вже більше п'яти років українські вчителі, завдяки УЦВІГ, проходять навчання у Міжнародній школі вивчення Голокосту Меморіалу «Яд Вашем». Сотні педагогів збагатилися знаннями, отримали величезний заряд оптимізму і ось нарешті всі вони зустрілися в Києві.

4 жовтня 2011 р. в Київському міському будинку учителя Український центр вивчення історії Голокосту у співпраці з Меморіалом «Яд Вашем» (Ізраїль) за підтримки Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства інформації та діаспори держави Ізраїль провів Першу конференцію українських випускників Міжнародної школи вивчення Голокосту Меморіалу «Яд Вашем». Конференція була присвячена 70-річчю трагедії Бабиного Яру.

А починалось конференція з реквієму. 3 жовтня у приміщенні Національної опери України відбувся урочистий концерт, присвячений роковинам трагедії у Бабиному Яру. Розпочався він із знаменитої симфонії № 13 Д. Шостаковича «Бабин Яр». Тиша стояла в залі і тільки звук панував над людьми – він розповідав про страхітливую трагедію людства.

А наступного дня до учасників конференції звернулися з вітальними словами Юлій Едельштейн, міністр інформації та діаспори Держави Ізраїль; Олександр Удод, директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України; Олександра Брітавські, виконавчий директор Фонду «Генезіс» (Ізраїль); Карел де Біір, голова Міжнародної цільової групи з дослідження, викладання та пам'яті про Голокост (Нідерланди); Ірит Абрамські, директор Європейського відділу Міжнародної школи вивчення Голокосту (Ізраїль); Анатолій Подольський, директор Українського центру вивчення історії Голокосту. Переказувати їх промови важко – настільки вони були об'ємні та емоційні. Відзначимо вітальне слово А. Подольського, який намалював чітку картину підготовки вчителів як до поїздки до «Яд Вашему», так і роботи з вчителями після навчання в Міжнародній школі.

Виступ п. Карела де Бііра (ITF, Нідерланди)

А потім почалася робота. УЦВІГ зробив програму насиченою. Вчителі змогли ознайомитися з досвідом на заняттях-практикумах. Ірит Абрамські та Ноа Сігал про-

демонстрували методику викладання історії Голокосту засобами кіно у відповідності до вікових особливостей учнів та розповіли про українсько-єврейські взаємини на прикладі творів української літератури, Ольга Педан-Слепухіна показала можливості YouTube та інших нових медіа у викладанні історії Голокосту на прикладі Львову, а Наталя Голосова загострила увагу на здобутках та викликах викладання історії Голокосту в Україні.

Виступ учителя п. Елли Ситнік (справа).
Зліва – п. Ноа Сігал, д-р Ірит Абрамські («Яд Вашем», Єрусалим)

Під час пленарного засідання багато питань та дискусію викликав виступ Ірини Костюк щодо нових підходів до історичної освіти та викладання історії Голокосту. Не менш інформативними були виступи Тетяни Величко, яка не тільки розповіла про «усну історію», а й показала методику опрацювання з усними свідченнями. Елла Ситнік присвятила свій виступ трагедії Бабиного Яру, через який, як скрізь призму, показала трагедію Голокосту на українських землях.

Дуже багато суперечок викликала лекція Андрія Портнова «Місце Голокосту в сучасній українській історії та пам'яті». В своїй лекції А. Портнов підняв питання шкільної освіти та місця Голокосту у сучасному житті нашого суспільства.

Конференція завершилася, але довго ще не загасали суперечки учасників, знов і знов обговорювалися питання історії Голокосту в Україні. Особливо гостро стояло питання, яке пройшло крізь всю конференцію – місце держави у освітньому процесі, щодо вивчення історії Голокосту. Нажаль, це питання так і залишилося відкритим.

А життя продовжується. Випускники Міжнародної школи вивчення Голокосту Меморіалу «Яд Вашем» роз'їхалися, а у листопаді нова група вчителів, підготовлена УЦВІГ, відвідала Єрусалим.

Олег Охредько,
вчитель історії, методист,
с.м. Новотроїцьке Херсонської області

МІЖНАРОДНІ ПРОЕКТИ ЦЕНТРУ

ЧЕТВЕРТИЙ НАУКОВИЙ СЕМІНАР З ПОРІВНЯННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ В УКРАЇНІ ТА ФРАНЦІЇ

3–9 жовтня 2011 р. Український центр вивчення історії Голокосту у співпраці з відомим в Європі науково-дослідним, освітнім та меморіальним центром з історії єврейської громади Франції «Memorial de la Shoah» в Парижі вже четверте поспіль організували науковий семінар для викладачів історії з України з проблематики порівняння долі євреїв та єврейських громад на теренах Фран-

ції та України під час нацистської окупації та Голокосту. Таким чином, Центр продовжив співпрацю з нашими колегами з Франції. У науковому семінарі в Парижі взяли участь освітяни з багатьох регіонів країни, викладачі як середніх, так і вищих навчальних закладів України.

За традицією, надаємо слово учасникам семінару для рефлексії та роздумів.

ВПЕЧАТЛЕННЯ О СЕМІНАРЕ В «МЕМОРИАЛЕ ШОА»

От «Мемориала Шоа», самого семінару і вообщє Парижа осталося много разных впечатлений. Можно было бы написать об очень интересной выстроенности программы, об уровне профессионализма лекторов и их вовлеченности в проблему, о групповом общении, наконец, о самом Париже. Но я напишу о том, что поразило меня больше всего.

Лекція д-ра Тала Брутмана об особенностях Шоа во Франції

Идя на семинар, который проходил в «Мемориале Шоа», проходя по улицам Парижа, я то и дело натыкалась взглядом на мемориальные доски. На них написано, что из этой, к примеру, школы было депортировано такое-то количество учеников-евреев, которые затем были уничтожены. Такие доски можно увидеть не только на зданиях школ, но и на разных других зданиях, связанных с депортацией евреев. Эти мемориальные доски постоянно служат напоминанием живущим ныне о том, что здесь раньше жили, учились и вообще БЫЛИ евреи, которых насильственно лишили всего и самой жизни. Эти напоминания проходят через наше восприятие и побуждают помнить о тех, кто был, но кого уже нет. Мемориальные доски непафосны, а строгие и скромные и как бы незаметно входят в обыденную, каждодневную жизнь людей. Кроме того, здесь мы сталкиваемся с фактом соединения истории, места истории, памя-

ти и побуждения к сохранению этой памяти. Ведь в музей, мемориал человеку надо специально пойти. Более того, они могут быть сооружены в месте, никакого отношения к жизни и смерти евреев не имеющем. А если и имеющем, то, чаще всего, на месте смерти и уничтожения. А на парижских улицах это жизнь, которая была, входит в жизнь нынешнюю. Мне это кажется важным.

Важно и место, выбранное для «Мемориала». Большинство музеев Холокоста находятся в местах, не имеющих отношения к еврейской жизни, парижский же Мемориал расположен в еврейском квартале, рядом с ним школа, жилые дома, магазины... Опять-таки это не только «место памяти» (по терминологии Пьера Нора), но и «место» сегодняшней жизни.

Как мне кажется, это все способствует ненасильственному вхождению сложного для французской истории периода в национальную память.

Сам «Мемориал» соединяет в себе мемориальную часть и музей (не говорю о научно-образовательных отделах). В центре двора Мемориала мы видим памятник в виде бронзового цилиндра, на котором по кругу написаны названия лагерей и варшавского гетто. Этот памятник символичен и дает простор для размышлений: это могут быть круги ада (мы ходим по кругу вокруг этого памятника, читая надписи), круг как символ начала и конца жизни, как постоянное перетекание времени из настоящего в прошлое и будущее, или из прошлого в настоящее и будущее, а затем снова и так бесконечно. У каждого, кто пришел в «Мемориал», могут быть свои ассоциации, но так или иначе они будут связаны с темой жизни и смерти.

При входе в здание находится стена памяти с именами и фамилиями уничтоженных людей и годами их уничтожения. Это не просто и не только дань памяти, но это и гуманизация жертв, которая преодолевает предпринятую нацистами дегуманизацию. Безликое число и столько же имен, за которыми стоят конкретные люди, — это разные для восприятия и отношения вещи. Цифры человек воспринимает рационально, конкретных людей — эмоционально. Эту же роль играет и «башня фотографий», специальная комната в постоянной экспозиции «Мемориала», все стены которой представляют собой фотографии детей, уничтоженных во

время Шоа. Здесь тоже могут появляться разные мысли и ассоциации: и о том, какими были эти дети, и о том, какие совсем юные жизни были уничтожены, и о том, что они БЫЛИ, но НЕ СТАЛИ, и о том, что на их месте мог бы быть твой ребенок или ты сам. Или что-то еще. Но, наверное, очень трудно просто пройти мимо.

Отдельные впечатления и мысли связаны с преподаванием темы Холокоста (или Шоа, как предпочитают говорить во Франции). На меня произвело впечатление, что французские школьники в своей школьной программе четыре (!) раза сталкиваются с этой темой в разных аспектах. В зависимости от возраста детей, учитывая их возрастные психологические особенности, строятся образовательные программы. Мне представляется очень важным, что эти программы предусматривают не только темы, связанные непосредственно с уничтожением, но они дают представление о том, кто такие евреи, как жили еврейские общины в Европе до Шоа, как живут в настоящее время. Все эти вопросы рассматриваются с привлечением сказок, картинок, фотографий. В «Мемориале» есть специально предусмотренные для школьников разделы экспозиции: около стендов на уровне роста ребенка можно вытащить специальный планшет оранжевого цвета, на котором в доступной для ребенка форме изложено соответствующее содержание. Кроме того, есть специально созданная для детей экспозиция «чердак Сары». Там можно узнать истории и судьбы разных еврейских детей. С младшими учениками педагоги идут от конкретных рассказов к обобщениям. Со старшими – наоборот, от обобщений к конкретным судьбам, в которых они воплощены.

Лекція д-ра Жоржа Бенсусана
об історії європейського антисемітизму

К одному из принципов, которыми руководствуются французские педагоги и учителя в изучении Холокоста, у меня неоднозначное отношение. Этот принцип заключается в том, чтобы дети не отождествляли себя с жертвами, чтобы смотрели на жертвы как бы со стороны, «холодным взглядом». Я не уверена, что такое несколько отстраненное и мало эмоциональное отношение способствует и глубине понимания, и состраданию. В скобках можно заметить, что в годы войны спасали евреев люди, которые им пострадали. Что же касается отождествления себя с жертвой, то это действительно ни к чему хорошему не приводит. Мы это видим сейчас на примере Украины.

Конечно же, у каждой страны «свой» Холокост, свой он и у Франции. В то же время в учебнике, подготовленном Паскалем Захари (Pascal Zachary), есть страницы, посвященные не только Аушвицу и Трешлинке, но и Бабьему Яру, фотографии расстрелов украинских евреев. Так что французские школьники будут знать не только о том, что происходило с евреями во Франции, не только о лагерях смерти в Европе, но и том, как и где происходило уничтожение евреев в Восточной Европе, в частности, Украине. Не уверена, что обычный украинский школьник знает что-то о Холокосте во Франции!

В самом «Мемориале» есть разные места коммеморации. Кроме памятника во дворе, стены имен, в самом помещении «Мемориала» в крипте находится могила неизвестного еврейского мученика, которая была открыта в 1956 году. Год открытия меня поразил. Ведь тогда еще ни США, ни в Израиле о Холокосте практически не вспоминали. Не говоря уже о Советском Союзе. Это один из самых первых памятников жертвам Холокоста, если не самый первый!

В Мемориале действует постоянная экспозиция. Она начинается с истории еврейства, еврейской культуры и религии. Затем делается переход к Франции и показывается, что значило быть евреем во Франции к началу Второй мировой войны на фоне антисемитизма в Европе. Идет параллельный рассказ и сопоставление ситуации в Европе и ситуации во Франции. Приведены документы о гонениях и преследовании евреев, депортации евреев из Франции и роли в этом правительства Виши. Один из стендов, относящихся ко Франции времен правительства Виши, символично назван «Молчание нации». Хотя молчание это было неоднозначным, что понятно из приведенных там материалов: это и выживание евреев, и их сопротивление, и помощь им со стороны французов и спасение некоторых людей, благодаря праведникам мира.

Отдельный раздел посвящен памяти о Шоа. В нем говорится и о первых судах над нацистами во Франции, и о судах в Европе, в том числе о Нюрнбергском процессе, и о первых актах поминовения уничтоженных евреев. Но здесь же рассказывается и о подавленной памяти: о пережитой травме вспоминать было очень трудно и хотелось начать жизнь с чистого листа. Я отметила то, что дальше говорится именно о конструировании памяти о Шоа как в обществе, так и отдельными людьми.

Поражает, как много в плане сохранения памяти о Холокосте, преподавания этой темы молодежи делает государство. Многих вещей без поддержки государства сделать невозможно.

Хочется сказать большое спасибо «Мемориалу Шоа» и Украинскому центру изучения истории Холокоста, которые организовали такой замечательный семинар. На семинаре можно было услышать разных лекторов, презентации на разные темы, но все, кого мы слушали, и все, что мы услышали, было на высочайшем профессиональном уровне, помогло найти для себя некоторые ответы и поставить себе очередные вопросы.

Елена Иванова,
д. психол. наук, проф. Харьковского национального
университета им. В. Каразина,
зав. кафедрой общей психологии

* * *

Європейський контекст Голокосту

Отримавши запрошення від Українського центру вивчення історії Голокосту взяти участь у роботі семінару, що проводився на базі «Меморіалу Шоа» у Парижі, в черговий раз у свідомості мимоволі викристалізувалися кілька моментів. Знову і знову починаєш усвідомлювати, наскільки масштабною є географія Голокосту як явища, що стало частиною історії значної частини народів світу. Інший аспект, що спадає на думку, полягає у важливості вивчення проблематики Голокосту як частини загальноєвропейської історії, яка наклала відбиток на повоєнний розвиток країн Європи.

Особисто для мене, кожен семінар, пов'язаний з вивченням проблематики Голокосту — це черговий життєвий виток, що дозволяє ґрунтовніше і детальніше, більш емоційніше і структурованіше поглянути на історію власного народу, відчутти змістовний зв'язок з його втраченою, фактично винищеною, частиною, яка була і залишається складовою культурної спадщини українства.

Початковий етап семінару заклав підвалини подальшої плідної співпраці всіх учасників, адже в його роботі взяли участь особи, які переконані у важливості дедалі глибшого вивчення проблематики Катастрофи та мають достатньо значний фаховий рівень.

Перші враження викликав сам «Меморіал Шоа». Ввічливі, толерантні співробітники, що зустрічають відвідувачів, кольорова гамма дизайну приміщення та експозицій тощо — все це говорило, наскільки важливо для французької сторони є те, чим вони займаються. Вразила аура «Меморіалу». З перших кроків починаєш усвідомлювати що це за місце. Символічне зображення чаші, на якій вибито назви таборів смерті викликають у пам'яті спогади про семінари у «Яд Вашем», Белжеці... Знову Голокост набуває обрисів «всепалення», тотального винищення безневинних жертв, прагнення знищити будь-яку згадку про них.

За кілька кроків, на стінах викарбувані імена тих, чие життя обірвала Катастрофа. Завдяки архівним матеріалам, що збиралися з 1943 р. Центром єврейської документації, пошуковій та дослідницькій роботі здійснюється спроба встановлення імен французів єврейського походження, що були винищені в роки Шоа. І не лише французів. За словами співробітників «Меморіалу», спільними зусиллями всіх організацій, що займаються проблематикою Голокосту, у світі вдалося встановити близько 4 млн. імен європейських євреїв, що загинули під час Катастрофи.

Наскільки це важливо? Відповідь стала очевидною вже в перший день роботи семінару. Під час перерви між лекційними заняттями в око впала жінка похилого віку, яка стояла біля стіни з іменами. Ніжним дотиком руки вона проводила по викарбованим іменам рідних, дорогих їй людей. На очах бриніли сльози, а губи щось шепотіли. Після прощального повітряного поцілунку, утерши вологі очі, жінка попрямувала у будівлю «Меморіалу». І тоді, як це бачиш, без жодних вагань розумієш, що для цих людей, які не мають можливості схилитися у молитві над могилою своїх близьких, це місце і є тим місцем спочинку, якого кати позбавили свої жертви, тим місцем, де можна неквапливо поспілкуватися та віддати останню шану своїм рідним.

І знову лекції. Варто наголосити, що саме лекційна складова була домінантою роботи семінару. Досить цінним аспектом оптимальної роботи семінару був високий фаховий рівень лекторського складу.

Оптимальним, як на мене, був формат лекційних занять. Важливою була наявність чіткої позиції при розгляді питань, заявлених як теми лекцій. В межах відведеного часу, завдяки продуманій структурованості подачі матеріалу, чіткій аргументованості ставав зрозумілим погляд лектора на висвітлювані ним питання. До того ж, позитивним було те, що наприкінці кожної лекції відводився час для запитань, що дозволяло з'ясувати подекуди контроверсійні моменти, викликані різницею у підходах, що застосовуються у європейській та українській традиціях при вивченні Голокосту.

Ступінь науковості та аргументованості висновків, що були зроблені французькими лекторами, зокрема Жоржем Бенсусаном, Філіпом Букара, Талом Брутманом, яскраво свідчили про системність роботи над проблематикою та виваженість оціночних суджень. Давалося враження, що останні є предметом наукового дискурсу, а не засобом політичних спекуляцій.

Враховуючи направленість спеціалізації «Меморіалу» як освітнього центру, практичне значення з огляду на знайомство з європейськими методиками роботи по вивченню проблематики Голокосту з учнівською молоддю мали лекційні заняття Полін Дізет, де характеризувалися особливості вивчення теми Голокосту з різновіковими категоріями учнів.

Безперечно знайомство з європейським досвідом вивчення проблематики Шоа викликало певні асоціації з українським аспектом даного процесу. В огляду на різницю підходів у ході дослідження, осмислення та меморіалізації Катастрофи в Україні і Франції, досить красномовними стали лекції українських науковців Михайла Тяглого та Анатолія Подольського, які характеризували реалії українського сьогодення в контексті збереження історичної пам'яті, спонукаючи до дискусії та пошуку шляхів вирішення проблеми викривлення власної української історії.

І знову помітною стає різниця між європейським підходом щодо вшанування пам'яті жертв Катастрофи як фактору збереження від забуття частини власної історії та українською стереотипізацією цього процесу, зумовленого поділом на власну і чужу історію, змаганням жертв тощо. Європейське суспільство спромоглося пройти складний шлях світоглядної трансформації, результатом чого стало визнання наявності французького колабораціонізму у роки Другої світової війни та його ролі у реалізації Шоа. Постійним нагадуванням цьому є меморіал, розташований у передмісті Парижа на місці розташування колишнього транзитного табору Дрансі.

Проводячи саморефлексію по завершенню кожного нового семінару, зазвичай виокремлюєш певні віхи, осмислюєш відповіді на питання, що турбували. Не виключенням став і семінар у Парижі, який розкрив сутність ряду моментів, що до цього були незрозумілі або ж викликали суперечливі думки. Проте, будь-який пізнавальний процес передбачає появу нових і нових питань. Подібні запитання з'явилися і після семінару у «Меморіалі Шоа». Але ці питання носять вже більш структурований і методологічний характер з огляду на різницю підходів при дослідженні про-

блематики Голокосту у різних країнах світу. Ще більш чітко прийшло усвідомлення на основі вивчення французького досвіду розуміння та прийняття французами власної історії, що без українського єврейства палітра національної культурної ідентичності українства не буде повною.

*Руслан Чалабієв,
викладач історії,
гімназія ім. І. Франка, м. Канів, Черкаська область*

* * *

У жовтні 2011 року мені, в числі 15 учасників з України, пощасливилося побувати в Парижі та взяти участь у науково-методичному семінарі «Викладання історії Голокосту», організованому «Меморіалом Шоа» у Франції та УЦВІГ.

Для мене, як для вчителя французької мови, це була не перша можливість побувати у Парижі, але завдячуючи організаторам, я робив щоденні відкриття та отримав нові знання. Часом вони були шокуючими, попри те, що я багато що знаю і багато що побачив в житті.

Але сторінки жакливі Катастрофи не залишили бай-дужим не тільки мене. Навіть під час повернення з Парижа, ми часто спілкуємося з учасниками проекту, виробляємо плани на майбутнє, обговорюємо побачене та почуте.

Бездоганний підбір професіоналів-лекторів, спеціальна екскурсійна програма, вражаючі ресурси Меморіалу — сприяли успіху проекту. Важливою складовою успіху, був якісний відбір учасників з української сторони.

Донедавна, мені здавалось, що я маю достатньо інформації історичних подій новітньої епохи, однак під час семінару моя впевненість серйозно похитнулася. Виявилось, що окремі історичні події, знаємо лише поверхнево, себто «такі факти були в історії» і не більше.

Такими були мої знання про Голокост, або Шоа — такий термін використовується в багатьох країнах світу.

Особливо цінним для мене, як освітянина, був досвід французьких педагогів у викладанні історії Голокосту. Гли-

бока обізнаність з тематикою та використання сучасних технологій роблять процес викладання доступнішим, переконливішим та об'єктивнішим.

І все ж непокоять думки, чому людство, знаючи про страхоту Голокосту, сталінські репресії, інші численні злочини проти людяності, знову і знову наступає на «граблі» повторення, яким став геноцид в Руанді кілька років тому? Де гарантії, що подібне не повториться ще десь?

Ми, вчителі, стараємось сіяти добре та вічне і віримо, що майбутнє дітей буде щасливим та заможним. Але в житті буває по-іншому...

І все ж люди не забувають минулого. Зовсім недавно я побував у польському місті Єленя Гура, що неподалік Вроцлава. Я їздив туди з ротарійським молодіжним клубом «Інтеракт» до тамтешніх інтерактивців. Як і у нас, їх клуб базується у школі містечка Ковари. Принагідно, почав розмову про семінар, Голокост. Був приємно вражений. Польські діти та вчителі добре обізнані з темою, у їхніх підручниках темі Голокосту приділяється багато уваги.

Уже по приїзду додому взяв, що Інтеракт з Єленя Гури їздив до однієї школи до Вроцлава, саме там 9 листопада відзначали роковини жахливих подій.

Час непинно біжить вперед. Все менше живих свідків історії тих часів. Ми не маємо права забути жахи Аушвіца, Майданека, Трєблінки... інакше історія може повторитись, навіть у сучасному викорозвинуту суспільстві.

Подібні семінари дають не тільки знання, інструментарій, а й переконання, бажання не допустити нових катастроф. Від нас, вчителів, багато що залежить.

Один із лекторів в Парижі Патрік Бенсімон так закінчив свою лекцію «Не можна будувати Європу на трупах та кістках. Потрібно показати всім правду, якою б вона не була...».

З цим важко не погодитись.

*Сергій Саєнко
директор Першої міської гімназії
м. Черкаси*

НАУКОВІ ПОДІЇ

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «БАБИН ЯР: МАСОВЕ УБИВСТВО І ПАМ'ЯТЬ ПРО НЬОГО» (Київ, 24–25 жовтня 2011 р.)

Прослідковуючи за спостереженнями деяких українських істориків, які пропонують умовно розділити сучасний наратив пам'яті про війну в українському суспільстві на націоналістичний та неорадянський¹, ми так чи інакше прийдемо до думки, що деякі події історії ХХ століття, частина яких мала за плацдарм сучасну територію України, випадають з цих наративів, причому з обох. Обидва ці наративи

мають і дещо спільне: зокрема те, що вони є по своїй суті моноетнічними, і посилаються — свідомо чи підсвідомо — на політику пам'яті Радянського Союзу, яку умовно можна назвати «позаетнічною». В цих наративах пам'яті і надалі надається невелике місце «іншим» історичним подіям або групам жертв. Це стосується і Голокосту, тут це виключення в обох наративах навіть в дечому співпадає: пам'ять про Голокост витісняється в обох цих конструкціях на маргінес. З деякими змінами з 1991 р. ситуація щодо пам'яті про Голокост є по сьогодні неприйнятною² і в українській політиці

¹ Тут я посилаюся на доповідь українського історика д-ра Андрія Портнова про українську історичну політику, яку він виголосив на Першому європейському історичному форумі, який проходив в м. Берлін 3-4 листопада 2011 р. в Фонді ім. Гайнріха Бьоля. Звіт про цей форум буде підготовлений Катей Петровською.

² Основи для такої політики пам'яті з «прогалинами» є звичайно складніші, на жаль я не можу в невеликих рамках цього звіту помістити їх

пам'яті, відповідальність за пам'ять про Голокост в Україні залишена українському громадянському суспільству³.

В цьому контексті незадовільної політики пам'яті щодо Голокосту в Україні і пройшла конференція «Бабин Яр: масове убивство та пам'ять про нього». Організаторами були Посольство Франції в Україні, Національний центр науко-

тут повністю. Хотілося б навести хоча б один приклад амбівалентності української політики пам'яті: ще в червні 2011 р. український парламент постановив щорічне вшанування Дня Голокосту 27 січня (Постановка № 8605 «Встановити щорічне вшанування дня пам'яті жертв Голокосту 27 січня»). Прийняття цієї постанови мало б свідчити про розуміння українським урядом важливості Голокосту для українського суспільства. Але вже в вересні 2011 р. Президент України В. Янукович в своєму «Зверненні Президента України у зв'язку з 70-ми роковинами Бабиного Яру» (Джерело: офіційне інтернет-представництво Президента України, посилання <http://www.president.gov.ua/news/21351.html>) називає жертв трагедії «мирним населенням» і не згадує терміну «Голокост», що відсилає читача напряму до неорядяньського історичного нарративу української політики пам'яті та показує, яке саме місце в дійсності надає Голокосту український уряд.

³ Хотілося б назвати деякі з важливих організацій українського громадянського суспільства, які є активними в згаданій сфері (даний список не претендує на повноту): Український центр вивчення історії Голокосту (Київ), Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру (Київ), Асоціація єврейських організацій та громад України та Інститут юдаїки (Київ), Всеукраїнська організація євреїв-колишніх в'язнів концетраційних таборів і гетто (Київ), Єврейська рада України (Київ), Центр міської історії центрально-східної Європи (Львів), незалежний культурологічний журнал «І» (Львів), Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» (Львів), Всеукраїнський єврейський благодійний фонд «Хесед-Ар'є» (Львів), Харківський музей Голокосту та Громадський комітет «Дробицький Яр» (Харків), Всеукраїнський центр вивчення Голокосту «Ткума» (Дніпропетровськ).

вих досліджень (Париж), Український центр вивчення історії Голокосту та Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру. Конференція була підтримана Посольством Німеччини в Україні, Меморіалом Шоа (Париж), Французько-російським науковим центром соціальних наук у Москві, Меморіалом «Яд Вашем» (Єрусалим), а також Інститутом політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, та відбулася 24–25 жовтня 2011 р. Конференція, безсумнівно, стала однією з найважливіших подій з ряду комемораційних та наукових заходів, що відбувалися в українській столиці до 70-ї річниці масових вбивств у Бабиному Ярі. Ця наукова зустріч, яка стала першою дійсно науковою конференцією в Україні, яка була присвячена проблемам історії Бабиного Яру, мала за мету як висвітлити історичні аспекти подій в Бабиному Яру, так і продискутувати проблеми пам'яті про Бабин Яр в післявоєнний час, і в українському сьогоднішні та зробила можливим зустріч міждисциплінарних науковців та істориків з Ізраїлю, Нідерландів, Німеччини, Росії, України та Франції.

Віталій Нахманович (Київ) розпочинаючи конференцію так пояснив мету, які поставили перед собою організатори зустрічі: спробувати розкрити глобальні проблеми через історію Бабиного Яру та вийти при цьому за межі дискусії про Бабин Яр, як такий. Він зауважив, що існує проблема різного сприйняття Бабиного Яру. Якщо в західних суспільствах він сприймається одностайно як символ Голокосту, в Україні він не може розглядатися тільки через цю призму: Бабин Яр є в Україні також символом пам'яті про інші категорії жертв та символом комплексної складної історії увічнення пам'яті Голокосту та жертв нацизму в СРСР і незалежній Україні.

Важливу роль, яку відіграє українське громадянське суспільство при сучасному стані та ситуації з вивченням та пам'яттю про Голокост в Україні підкреслив на відкритті конференції **Анатолій Подольський** (Київ). Він наголосив, що українське громадянське суспільство має завдання дати поштовх українській державі в подальшому формуванні сучасної державної політики пам'яті в питанні сприйняття Голокосту як частини української історії. Він наголосив на важливій ролі, яку відіграє в цьому процесі наукова спільнота.

Зацікавленість першого дня конференції була направлена на «рамкові умови» Голокосту на території Радянського Союзу, повсякденним ситуаціям та звірствам проти єврейського населення в окупованому німцями Києві в дні перед розстрілами в Бабиному Ярі. Окрім того дискутувалася історія Голокосту на території сучасної України. В другій половині конференційного дня обговорювалися неєврейські групи жертв Бабиного Яру, а також віддзеркалення вбивств в Бабиному Ярі в німецьких архівах.

Перший з імпульсів до змістовної дискусії дала доповідь **Юргена Матеуса** (Вашингтон), в якій він дослідив взаємні впливи «Операції Барбароса» та початку Голокосту на території Радянського Союзу. Він показав, що «Операція Барбароса» має бути осмислена, зокрема, і в контексті масових знищень в другій половині 1941 р., в час, коли відбулася швидка та масивна радикалізація націонал-соціалістичної політики щодо єврейського населення. Окрім того, він зазначив, що, на відміну від передвоєнної антиєврейської політики у самій Німеччині, що, начебто, викликала протести населення, події на Сході аніяких емоцій у німців не викликали, що, на думку доповідача, і розв'язало руки каральним

структурам. Наслідком цієї непопулярності був, зокрема, той факт, що не існувало єдиної політики «зверху» винищення на окупованих територіях Радянського Союзу — існували окремі накази та їхнє виконання: роль Берліну обмежувалася лише «пропагандистським впливом». Радикалізація та ескалація насильства над радянськими євреями з боку націонал-соціалістів не відповідала таким чином уніфікованій моделі поведінки націонал-соціалістів, а відповідала в деякій мірі ініціативі «знизу», а також залежала від інших факторів. Серед них — міра та готовність виконувати злочини на місцях німецьким командуванням, регіональний колабораціонізм та антисемітизм місцевого населення, та інші фактори. Д-р Матеус презентував поширену у сучасних наукових колах Німеччини концепцію, згідно з якою низові виконавці та місцеві колабораціоністи зробили рішучий внесок у власне формування та початок реалізації «остаточного розв'язання єврейського питання», у той час коли вплив Берліну обмежувався ідеологічними настановами.

Продовжив тему радикалізації націонал-соціалістичної політики щодо єврейського населення на прикладі відношення до єврейського населення окупованого Києва в своїй доповіді **Дмитро Малаков** (Київ), якого Друга світова війна застала в Києві, де він пережив повсякдення окупації⁴. В своїй доповіді він згадав, зокрема, і про перші знаки Голокосту, які на власні очі побачив його старший брат **Георгій Малаков**: вже 20 вересня 1941 р., тобто в короткий час після початку окупації Києва, він побачив вбитих євреїв, які лежали просто неба, біля пам'ятника Магдебурзькому праву. Малаков навів в своїй доповіді деякі спогади, які окреслили картину уявлення частини євреїв Києва перед окупацією про зайняття німецькими частинами міста. **Кирил Феферман** (Москва) простежив в своєму виступі майже потижднево, як змінювалися ситуація на фронті, інформаційна політика в СРСР щодо Голокосту й, відповідно, настрої і поведінка радянських, зокрема київських, євреїв. Хоча радянському керівництву частково було відомо, що сталося з євреями в інших окупованих країнах, вони не попередили завчасно київських євреїв. Такі повідомлення могли б унеможливити той розмах знищення, якого воно набуло. Багато євреїв вважали, що німці — це культурна нація. Пам'ятаючи німецьку армію часів Першої світової війни, вони сподівалися на краще, а деякі навіть з радістю зустріли німецьке командування в Києві.

Особливості Бабиного Яру в контексті інших масових розстрілів на території Радянського Союзу присвятив свою доповідь **Карел Беркгоф** (Амстердам). Він назвав Бабин Яр символом «Голокосту від куль», так як це був найбільший окремий розстріл євреїв в Радянському Союзі під час Голокосту. Хоча Бабин Яр не був ізольованим феноменом, для німецьких військових сил Київ все ж був особливим — для них було важливо зайняти це місто, як один з центрів «жидо-більшевизму», а також як місто, яке було важливим для Сталіна. В своїй доповіді Беркгоф зробив, зокрема, і історичний нарис території Бабиного Яру. Колись лощина на околиці міста, Бабин Яр багато років проіснував як ціла низка ярів з доволі крутими схилами 10–50 метрів в глибину. На цій території існували в XIX столітті єврейський, мусульманський, караїмський та інші цвинтарі, а неподалік

від Бабиного Яру — на Сирці — було, окрім того, в XIX столітті побудоване стрільбище для літньої школи російської імператорської армії, яке пізніше використовувала і радянська армія. Таким чином Бабин Яр складав чи не найкраще місце для розстрілів під час німецької окупації Києва. Викликало зацікавленість наполягання доповідача на тому, що у розстрілах євреїв наприкінці вересня 1941 р. таки брав участь Буковинський курінь. При цьому Беркгоф посилався на деякі спогади членів куреня, з яких начебто випливає, що той у зазначений час вже з'явився у Києві.

Про неєврейські групи жертв розстрілів в Бабиному Ярі доповіли **Сергій Кот** (Київ) та **Михайло Тяглий** (Київ). Так, Сергій Кот, розповів про членів підпілля мельниківської ОУН, які були розстріляні в Бабиному Яру після спроб розбудови незалежного самоврядування, розвитку української культури, зокрема преси, створення української поліції як зародку українських збройних сил, що і викликало репресії окупантів. Він вказав на факт домінування в сучасних західних дослідженнях теми питань колаборації, коли досліджується діяльність українських націоналістів, та нестачу досліджень про сам рух Опору в часи окупації Києва. М. Тяглий надав в своїй доповіді оцінку досліджень розстрілів ромів України і докладно розглянув це питання на прикладі Бабиного Яру. Доля цієї групи жертв, як наголосив Тяглий, вважається досі «другорядним геноцидом» і є малодослідженою, як і малодослідженим є питання ставлення окупаційної влади до ромів. Відомі окремі випадки розстрілів, так, наприклад, розстріл трьох таборів ромів у Бабиному Яру чи біля Кирилівської церкви, яка знаходилася неподалік. Окрім того, Тяглий окреслив необхідність розрізняти між цивільною (Райхскомісаріат Україна, який знаходився на західних та центральних областях сучасної України) та військовою (лівобережна Україна) німецькою адміністраціями в Україні. Так, відомо, що в областях контролю цивільної адміністрації було здійснено 42 розстріли ромів. На лівобережній Україні відомі 26 таких масових страт, які відбулися в 1941–1943 рр., переважно у 1942 р. Можливо, різниця саме у кількості розстрілів може бути поясненою різницею у території й часом окупації. Але, на жаль, поки що не має інформації ні про те, хто був виконавцем цих розстрілів, ні про їх конкретні дати, ані про кількість розстріляних ромів. Відомо лише, що як на території райхскомісаріату Україна, так і на території військової адміністрації роми були об'єктом переслідування — але за наявних на сьогодні архівних джерелах зарано робити висновок про тотожність німецької окупаційної політики щодо ромів в обох зонах окупації, потрібно подальше вивчення цієї теми.

Віддзеркаленню знищення євреїв в 1941 р. в Києві в німецьких архівах присвятив свою доповідь **Олександр Круглов** (Харків). Так, О. Круглов підкреслив, що існують конкретні відомості про виконавців розстрілів в Бабиному Яру 29–30 вересня 1941 р., і головна група виконавців, всупереч розповсюдженому уявленню, на дві третини походила із 45-го резервного батальйону зі складу поліцейського полку «Південь», а решта — із зондеркоманди 4а зі складу айнзатцгрупи С. Саме ця команда і організувала акцію. Окрім того в розстрілах були задіяні, як відомо, члени польової жандармерії та Вермахту. Члени української допоміжної поліції були на всіх ділянках — у патрулях, оточенні, навіть біля місця розстрілу, але винятково

⁴ Документальні свідчення Малакова, видані, зокрема, в 2000-х роках, є, мабуть, одними з найбільш відомих свідочств про окупований Київ: Малаков Д. Київ 1939-1945. — К., 2005; його ж. Київ. Війна. Німці. — К., 2009.

разом з німецькими підрозділами. Архівні документи про зондеркоманду 4а та не лише про неї можна знайти в архіві німецького Центру з розслідувань нацистських злочинів в м. Людвігсбург. Говорячи про співучасників акції, О. Круглов доповів, що деякі антисемітські налаштовані кияни, мабуть, в надії перейняти майно їх єврейських сусідів, викривали їх та видавали поліції. Окрім того він навіть факти розстрілів поза Києвом, під час яких зондеркоманди 4а відмовлялася проводити розстріли єврейських дітей, та наказувала українській поліції їх розстрілювати. За даними Круглова, в Бабиному Яру всього за час осінніх розстрілів з кінця вересня і до початку жовтня 1941 року було вбито 37 000 – 38 000 євреїв. Всього за час окупації в Києві націонал-соціалістами були знищені 39 000 – 40 000 євреїв. Найбільш цікавою у доповіді Круглова була нова інформація з німецьких документів щодо участі Вермахта у переслідуванні та знищенні київських євреїв. Зокрема, доповідач навіть низку наказів, виданих командуванням німецьких частин щодо примусової роботи євреїв і взяття заручників з їх числа, а також висвітлив значну роль командувача 29-го армійського корпусу і військового коменданта міста в організації грос-акції 29–30 вересня.

Першим переходом до другої частини конференції, в якій обговорювалися питання рецепції та пам'яті про Голокост та про інші жертви нацизму в Радянському Союзі та в сучасній Україні стала поїздка всіх учасників конференції до Бабиного Яру. Екскурсія, яку провів Віталій Нахманович, дозволила учасникам сприйняти фізичну дійсність Бабиного Яру, політичних та суспільних дебатів щодо пам'яті про Голокост та нацистський терор та пройти слідами побудов різних пам'ятників в цьому урочищі. Особливо вражаючою стала поїздка учасників конференції останнім шляхом, яким пройшли тисячі київських євреїв на шляху до Бабиного Яру.

Розпочинаючи другий день конференції, **Люба Юргенсон** (Париж) та **Борис Черні** (Кан – Нижня Нормандія) провели учасників конференції слідами Бабиного Яру в літературі та літературних свідоцтвах. Так, Борис Черні, навів деякі літературні свідоцтва розстрілів в Бабиному Ярі, і таким чином окреслив погляд на трагедію через призму свідка. Ці свідоцтва походили частково від військових кореспондентів та поетів, та були в основному написані після визволення Києва 6 листопада 1943 р. Автори в основній масі не пережили винищення розстрілами в Бабиному Яру на власні очі, але були свідками трагедії в якості староросійського слова «сведетель» (з російської «ведать» – «відати»), на протиположність слову, яке пізніше його замінило – «свидетель» («видеть» – «бачити»). Як приклади Черні навів, зокрема, вірші та тексти про Бабин Яр, які були видані Левом Озеровим, Іллею Еренбургом, Павлом Антокольським та Миколою Бажаном. При цьому історик вказав на можливу небезпеку у використанні цих свідоцтв в якості першоджерел: багато хто ще й досі намагається детально відтворити реальні події у Бабиному Яру, ґрунтуючись на текстах Анатолія Кузнецова або журналістів, що вже після визволення Києва відвідували місце трагедії й спілкувалися з її очевидцями. Черні окреслив також труднощі, які постають перед поетом, коли він описує не тільки видимі частини реальності, але й метафізичний рівень безодні, яка проступає через таку трагедію, як Бабин Яр. Цю безодню Черні назвав «діркою, яка розкривається під

ногами свідків». Елементи, які показують розкол реальності при цьому – волосся, осколки посуду, – присутні в багатьох описах поетів. Проблема написання текстів про таку трагедію є, як вважає Черні, і проблемою духовною – питання, з яким бореться автор, – це питання вербалізації смерті та «порожності безодні трагедії».

Аркадій Зельцер (Єрусалим) представив в своїй доповіді опис рецепції Голокосту в Радянському Союзі в 1941–1945 роках. Він описав ситуацію відзеркалення подій в Бабиному Ярі в радянській пресі військового часу та сприйняття розстрілів в Бабиному Ярі єврейською радянською інтелігенцією. Він показав, що вже в листопаді 1941 р. в радянській пресі вийшли деякі статті про Бабин Яр, ще більше уваги ця тема отримала після звільнення Києва від німецької окупації в 1943 р., коли радянська пропаганда стала з особливою пильністю розглядати нацистські злочини в Києві. В єврейській пресі також друкувалися статті про події Бабиного Яру, найбільше – в газеті «Ейнікайт» Єврейського антифашистського комітету в СРСР. Ці статті вміщали в собі також інколи і свідчення очевидців. В кінці своєї доповіді А. Зельцер підбив підсумок: незважаючи на те, що в радянській пресі було надруковано досить багато статей про Бабин Яр, методи висловлювання, якими користувалися їх автори, а головне, виключення єврейських жертв Бабиного Яру з опису трагедії, не відповідали очікуванням єврейської та неєврейської інтелігенції.

Судові процеси над колаборантами після Другої світової війни в Радянському Союзі в своїй доповіді окреслила **Таня Пентер** (Гамбург), яка опрацювала в рамках своїх розвідок з цієї тематики сотні архівних документів у Меморіальному музеї Голокосту США в Вашингтоні (USHMM) та київських архівах. Вона звернула увагу на той факт, що при вивченні таких судових процесів все ще не вистачає розроблених методів їх системного аналізу. Цифри, які навела Т. Пентер, прояснили, що як на території Радянського Союзу, де в 1943–1953 роках було заарештовано 320 000 осіб, так і в інших країнах Європи, кількість тих, хто був звинувачений у колаборації, була набагато вищою, ніж кількість німецьких військових злочинців, які постали перед судом. Окрім того, вона проаналізувала вражаючу цифру політичних арештів: на території сучасної України в 1927–1961 рр. всього було заарештовано 970 000 осіб, три чверті з яких – перед Другою світовою війною в рамках політики сталінських репресій, так званих «чисток» 1930-х років, і тільки одна чверть – у повоєнні часи. Пентер також увела в дискусію тему використання судових процесів над колаборантами, як джерел наративів пам'яті про війну. Так, вона наголосила на окремих випадках, коли звинувачені в колабораціонізмі при наданні свідоцтв чітко окреслювали єврейське населення, як жертви розстрілів. У той самий час офіційна радянська пропаганда називала ці жертви «мирним радянським населенням».

В останній частині конференції Тетяна Євстаф'єва (Київ), Віталій Нахманович та Анатолій Подольський представили свої розвідки з політики пам'яті в Україні щодо Голокосту, війни пам'ятей, а також окреслили історію створення пам'ятників в Бабиному Ярі.

Тетяна Євстаф'єва надала в своїй доповіді нарис складної історії створення радянського пам'ятника в Бабиному Яру, що був встановлений 1976 р., 35 років після трагедії, після багатьох конкурсів та постанов уряду щодо

його створення. Вона доповіла про плани встановлення пам'ятника, які існували з 1945 р., та поетапне знищення цієї території з боку влади, яке відбувалося до і після катастрофи 1961 р. Події 1961 р., відомі як «Куренівська трагедія», відбулися, коли лавина з чотирьох мільйонів кубометрів рідкої пульпи, якою наповнювали лощину для того, щоб пізніше використати її в інших цілях, прорвала дамбу, та затопила житлові масиви в Куренівській частині Подільського району Києва.

Віталій Нахманович показав в своїй доповіді складний розвиток культури пам'яті навколо Бабиного Яру в радянській та сучасній Україні. Нахманович вказав, зокрема, і на основні проблеми навколо меморіалізації Бабиного Яру, де сьогодні зведено більше 20 пам'ятників, що не об'єднані певною концепцією та були встановлені і надалі встановлюються найрізноманітнішими громадськими організаціями та асоціаціями різних груп жертв Другої світової війни. Нахманович підкреслив, що деякі з ідей побудови музейних чи комемораційних місць носять псевдонауковий та псевдокомемораційний характер. На думку київського історика, найбільш нагальні проблеми навколо Бабиного Яру — це небажання української держави взяти на себе відповідальність за пам'ять про жертви Бабиного Яру та ситуація, що існує в середовищі громадських організацій, які опікуються цією пам'яттю. Більшість з них не бажає співпрацювати з іншими або віддавати державі пріоритет в питаннях комеморації, а також є відірваною від громадськості, науковців та інтелігенції. Головна проблема даної ситуації, відмітив В. Нахманович, лежить в стані самої української держави, її роздрібненості та загальної моральної кризи суспільства.

Анатолій Подольський окреслив в своїй доповіді стан вивчення Голокосту в Україні та нестачу підтримки та уваги з боку держави цим студіям. Подольський наголосив, що дослідження Голокосту знаходиться на маргінесі офіційної української історіографії та не акцептоване офіційною історичною наукою — вони не заборонені українською державою, але й не помічені в ній. Подольський навів приклад одного підручника з історії для українських шкіл, де в великому розділі про Другу світову війну немає навіть посилань на сучасні праці українських істориків на тему Голокосту. На думку історика, в цій ситуації провідну роль відіграє неформальна освіта в області Голокосту в Україні. За допомогою багатьох вже проведених і запланованих семінарів з підвищення кваліфікації вчителів та інших заходів вона змогла досягти певних позитивних змін в питанні сприйняття Голокосту в українському суспільстві.

В межах другого конференційного дня А. Подольським був також представлений цікавий проект такої неформальної освіти. Під час цього проекту серед київських вчителів та їх школярів після триденного семінару, присвяченого формам і засобам увічнення історичної пам'яті в різних країнах, був проведений конкурс на тему: «Бабин Яр: людина, влада, історія. До 70-річчя трагедії». Конкурсні роботи були оцінені спеціальним експертним колом, після чого для визначення переможців автори кращих з них були запрошені для публічної презентації. Захист робіт відбувся в центрі Києва — в Музеї Шолома-Алейхема. Цей великий проект був проведений з вересня 2010 по червень 2011 р. Українським центром вивчення історії Голокосту та Громадським комітетом для вшанування пам'яті жертв Бабиного

Яру. Проект підтримали Посольство Франції в Україні та Музей історії м. Києва. Перед учасниками конференції виступили керівник одного з проєктів Елла Ситник та лауреат конкурсу Аліна Лазаренко.

Підсумовуючи конференцію, хотілося б зазначити, що учасники, на жаль, не змогли повністю вийти за межі дискусії про Бабин Яр. Це може ґрунтуватися як на суто технічних питаннях — ця конференція була першою з таких зустрічей, окрім того, в дослідженні історії Бабиного Яру є все ще багато «білих плям», зокрема, в питаннях колаборації, судових процесів, в питаннях щодо різних груп жертв Бабиного Яру та інших. Можливо бажаною для досягнення такої мети була б більша контекстуалізація трагедії Бабиного Яру — як в рамках історії Голокосту в Європі, так і в історії тих подій, що відбувалися під час Другої світової війни на території сучасної України. На наступних подібних зустрічах та діалогах було б окрім того цікаво зконцентруватися більше саме на долі людей, які стали жертвами цієї трагедії. Як з доповідей учасників, так і з дискусій після них стало очевидно, що в цій сфері є ще багато недосліджених питань — долі людей, які стали жертвами Бабиного Яру, все ще чекають на вивчення.

Конференція показала також важливість міждисциплінарного діалогу та інтеграції українського наукового товариства та його досліджень в європейський історичний ландшафт та навпаки — повноцінно така інтеграція поки що, на жаль, не відбулася. В контексті цього питання випуск українських перекладів праць Венді Лауер та Карела Беркгофа з історії окупації та Голокосту на теренах сучасної України, також і переклад книги Омера Бартова «Стерті» не можна переоцінити. На жаль, поки що такі переклади, як і переклади європейськими мовами праць українських істориків, залишаються рідкістю⁵. І насамкінець — обговорення під час прикінцевого круглого столу, який був присвячений пам'яті про Голокост, чітко окреслили також таку проблему: гравці в футбол у Бабиному Яру на масових похованнях будуть й надалі нехтувати гідним поведінням у цьому місці, якщо титанічні зусилля українських громадських організацій по збереженню пам'яті про Голокост не підтримає нарешті українська держава. Доки український уряд буде зневажати політику пам'яті та культурну політику в принципі, доти українське суспільство не зможе обласштувати гідне місце пам'яті про тих людей, які загинули в Бабиному Яру. Без продуманої, повноцінної та виваженої державної підтримки цього процесу, яка має відбуватись в діалозі з громадянським суспільством, не буде можливим досягнення консенсусу щодо комеморації та гідного ставлення до пам'яті про Бабин Яр в майбутньому.

Олександра Бінерт

співробітниця програми «Зустрічі зі свідками часу» фонду «Пам'ять, відповідальність та майбутнє» (Берлін, Німеччина)

⁵ В Україні в останні роки були видані українські переклади таких досліджень, як: Wendy Lower, *Nazi Empire-Building and Holocaust in Ukraine*, North Carolina, 2005; Omer Bartov, *Erased. Vanishing traces of Jewish Galicia in present-day Ukraine*, Princeton, 2007 (обидві книги були перекладені та видані Українським центром вивчення історії Голокосту); Karel C. Berkhoff, *Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under the Nazi Rule*, Harvard, 2004, вийшла в українському перекладі в 2011 р. у видавництві «Критика», та інші.

«МИ ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ПАМ'ЯТЬ...»:

КРУГЛИЙ СТИЛ «ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ:
НАУКОВІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ, ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ»

(Харків, 31 жовтня 2011 р.)

З нагоди вшанування пам'яті жертв трагедії Дробицького Яру, 31 жовтня 2011 р. у Харкові відбулось засідання круглого столу «Етнополітичні проблеми другої світової війни в Україні: наукові інтерпретації, історична пам'ять». Центр дослідження міжетнічних відносин Східної Європи у співпраці з Студентським науковим товариством історичного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна, Українським центром вивчення історії Голокосту, Українською асоціацією усної історії та за підтримки Асоціації національно-культурних об'єднань України виступив організатором цього заходу. Засідання пройшло у стінах університету ім. В.Н. Каразіна. Модераторами столу виступили Анатолій Подольський та Артем Харченко. Захід пройшов за фінансової підтримки Асоціації національно-культурних об'єднань України.

З привітальними словами до учасників і гостей дійства звернулись декан історичного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна Сергій Посохов, директор УЦВІГ Анатолій Подольський, директор Асоціації національно-культурних об'єднань України Анна Тимошевська, виконавчий директор АТ «АВЕК і Ко» Валерій Багінський, генеральний консул Держави Ізраїль у Харкові Давид Маміствалов. Із заявою про початок роботи новостворе-

Виступ керівника УЦВІГ д-ра А. Подольського

ного Центру дослідження міжетнічних відносин Східної Європи виступив його директор Юрій Радченко. Привітаннями і побажаннями плідної праці зустріли присутні цю новину про ініціативу молодих науковців, крім самого Юрія Радченка, Ігора Дворкіна, Олексія Чеботарьова та Артема Харченка. Організаторами була презентована збірка матеріалів круглого столу, яка включила в себе низку статей не тільки присутніх на заході доповідачів, але й тих, що брали у ньому дистанційну участь.

Проблематика круглого столу поєднала у науковій дискусії не тільки істориків, але й філософів, психологів. Із своїми доповідями виступили як дослідники з великим науковим досвідом, так і молоді науковці, що тільки ро-

блять перші кроки на цьому шляху. Перший же виступ — А. Подольського, викликав серйозну дискусію. Проблема історичної пам'яті про Голокост в українському соціумі нікого не залишила байдужим.

Д-р Подольський у своїй доповіді показав, що на жаль зараз в узагальнених виданнях з української історіографії періоду Другої світової війни відчувається пряме «непомічання» досліджень історії Голокосту. Крім того, тенденція до витіснення пам'яті про Голокост в сучасній Україні займає пануючі позиції. Вихід з цієї пасти доповідач побачив відкритій дискусії в українському суспільстві та спільній відповідальності за пам'ять про минуле.

Жваве обговорення викликали доповіді доктора Гелінади Грінченко та доктора Олени Іванової, присвячені проблемам пам'яті сучасного українського суспільства про події Другої світової війни. Д-р Грінченко проаналізувала офіційну радянську політику (від)творення пам'яті про оstarбайтерів. У своїй доповіді п. Грінченко показала, що радянська політика пам'яті про примусових радянських робітників у нацистській Німеччині у післявоєнний період не сприяла «забуттю». У 1940-80-х масово виходили збірники «народної творчості» східних робітників — пісні, вірші написані під час перебування у Третньому райху. Також розповсюджувалася наукова, науково-популярна література, яка вписувала у суспільний дискурс оstarбайтерів. Доповідач виділила два етапи зображення оstarбайтерів у радянському післявоєнному дискурсі: 1) друга половина 1940-х — поч. 1960-х; 2) 1960-80-ті рр. У перший період домінувала картина віктимізації долі примусових східних робітників у нацистській Німеччині. Тобто основні сюжети фільмів, художньої літератури були присвячені долі «дівчини-полонянки», яка мучиться у «фашистській неволі» та чекає визволення від «доблесної Червоної армії». З початком 1960-х рр. на перший план виступає образ молодого хлопця, який «не хоче працювати на фашистів», намагається постійно чинити опір, шукаючи контакти з радянськими військовополоненими. У цих сюжетах був популярний образ підпільної організації «Братерське співробітництво військовополонених», про яку перша публікація у СРСР датується 1958 роком.

Д-р Іванова, порівнюючи опитування студентів Харківщини різних років (1999 та 2011) реконструювала історичну пам'ять про Другу світову війну в різні роки. Доповідач констатувала, що в колективній пам'яті студентської молоді Харківської області зберігається Друга світова війна. З плином часу забувається багато конкретних фактів, відповідно у пам'яті молоді залишається тільки сам факт існування цих подій. За словами пані Іванової «все менше молодь цікавить війна як історична подія і її перебіг, більш важливим здається, як вона впливає на людські життя».

Олександр Круглов, використовуючи нові архівні документи (головним чином з Федерального архіву у Людвігсбурзі, Берліні, Центрального державного архіву вищих органів влади, Державного архіву Харківської області) більш

докладно реконструював події знищення євреїв у місті Харкові зондеркомандою 4 а під командуванням П. Блобеля. Доповідач показав, що знищення 10 тис. харківських євреїв було співробітництвом зондеркоманди 4 а, армійського командування та місцевого самоврядування. Д-р Круглов презентував новий документ з історії Голокосту у Харкові – об'яву німецького коменданта міста про переселення євреїв на територію гетто, яке знаходилося у бараках Верстатобудівного та Харківського тракторного заводу. У цьому документі повідомляється про те, що харківські євреї мають переселитися до гетто до 20 грудня 1941 р. Зараз в історіографії прийнято, що переселення євреїв до гетто у Харкові йшло з 14 по 16 грудня того ж року. Наразі важко відповісти однозначно, чи дійсно євреї могли пресуватися на територію 10-го району Харкова до 20 грудня, чи це помилка радянського архівіста.

У своєму виступі Юрій Радченко спробував висвітлити присутнім механізми антисемітської нацистської пропаганди на окупованій Харківщині. Доповідач виокремив основні засоби антисемітської пропаганди на території Харківської області: друковану пропаганду, кінематограф, радіопропаганду та усну пропаганду. Аналізуючи газету «Нова Україна», автор нарахував загалом 235 антисемітських публікацій, з

яких практично половина була присвячена звинуваченню євреїв в керівній ролі у партійних, державних та мілітарних структурах СРСР. На сторінках часопису «Нова Україна» можна було знайти матеріали (таких публікацій дослідником було нараховано загалом 21 найменування) про переслідування та знищення євреїв зі сторони нацистів, їх союзників та колаборантів на території Європи. Аналізуючи ефективність антисемітської пропаганди, доповідач дійшов висновку, що вона не мала значного успіху серед місцевого неєврейського населення. Головними акцептантами юдофобської пропаганди стали українці та росіяни, які мали певні антисемітські інтенції перед війною.

Після завершення роботи круглого столу всі учасники заходу висловили щире бажання співпрацювати у майбутньому.

*Артем Харченко,
аспірант Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

*Юрій Радченко, аспірант
історичного факультету Харківського
національного університету ім. В. Н. Каразіна*

РІЗНОМАНІТНІ СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ТА РОМСЬКИХ ГРОМАД В МАКЕДОНІЇ: ВІД ОПОРУ ДО УВІЧЕННЯ ПАМ'ЯТІ (Охрид, 26 вересня – 3 жовтня 2011 р.)

«Різноманітні стратегії виживання єврейських та ромських громад в Македонії: від опору до увічнення пам'яті» – це тема комплексу навчальних заходів під назвою «Школа з вивчення історії Голокосту», проведеного у період з 26 вересня по 3 жовтня 2011 р. в м. Охрид, Республіка Македонія, на базі міжнародного літнього університетського курсу в м. Охрид (OSU) із 15-літньою традицією, заснованого Інститутом соціальних наук та гуманітарних досліджень «Євро-Балкан» (м. Скоп'є, Македонія). Цей літній курс, присвячений вивченню історії Голокосту, організований Інститутом соціальних наук та гуманітарних досліджень «Євро-Балкан» (м. Скоп'є, Македонія) за підтримки Цільової групи з питань міжнародної співпраці у сфері освіти щодо Голокосту, пам'яті та досліджень (ITF), а також у партнерстві з Новим університетом Болгарії (м. Софія, Болгарія), відзначався як науковим, так і освітнім характером.

Головна увага школи була зосереджена на відкритті дискусії щодо збереження пам'яті про пережиті під час Голокосту події у процесі формування історичного та соціокультурного образу Македонії. Присутність єврейського нарративу у Македонії вимагає інтеграції у нього дискурсу ромів та інших меншин, що стали жертвами Голокосту (гомосексуалістів, осіб з фізичними вадами тощо). Відправною точкою у справі сприяння увічненню пам'яті про досвід

євреїв та ромів у порівняльній перспективі в Македонії, а також у стратегії збереження пам'яті, постає відкрита спроба як звернути особливу увагу на систематичну жорстокість Голокосту, так і донести її суть до широкого загалу посередництвом серйозного міждисциплінарного наукового полілогу. З огляду на такі базові аспекти, ця літня школа на основі своєї програми, реалізованої на теренах Македонії вперше, а також на більш масштабному географічному просторі, наголосила на академічній необхідності дати початок серйозній дискусії щодо Голокосту. Тож така необхідність стала продовженням однієї з ключових академіч-

Курс д-ра Кринки Відакович-Петров, професора Інституту літератури та мистецтв (Белград, Сербія)

них цілей школи. А саме, чи створює Голокост так зване «місце відсутності»? У якій мірі політичний результат похищеної без відповіді «концепції Голокосту» представляє «хронотоп мовчанки», котрий, у свою чергу, перешкоджає безперервному вираженню минулого у конкретний історичний момент, що позначає тодішнє теперішнє як парадигматичний вакуумний простір цілісності духовної та матеріальної біографії та авто/біографії нарративу Голокосту у вимірі майбутнього? Наскільки та яким чином такий історичний факт дозволяє відтворити минуле у сьогодні? Чи знаменує політичний терор розрив у функціонуванні сакрального та матеріального аспектів історії, в рамках однієї діахронічної вертикалі, виписаної не самою лиш метафорою терору, насилля, зникнення та забуття, але й назавжди запечатаної колоніальним аспектом смерті?

Дискурсивний критичний підхід до нарративів Голокосту залишається за своїм характером співвіднесеним із багатьма дисциплінами, що мають стосунок до соціальних і гуманітарних наук та мистецтва. З іншого боку, такий багатовимірний підхід до дискурсу Голокосту розширює первинне коло інтересів цієї школи, що підтверджує серйозну методичну потребу у техніках застосування досліджень Голокосту для формулювання в освітньому процесі культурної та історичної картини Македонії та досвіду Голокосту у ширших географічних рамках на Балканах та східній і центральній Європі.

Ця літня школа, присвячена темі Голокосту, є невід'ємною частиною літнього університетського курсу в м. Охрид (OSU), який є академічною програмою для молодих викладачів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, аспірантів, дослідників та фахівців, і який пропонує інтенсивні, орієнтовані на вирішення проблем та засновані на дослідницькій роботі навчальні курси в царині соціальних та гуманітарних наук, включаючи адекватну та ефективну підготовку академічного персоналу, демонстрацію успішного поєднання сучасних дослідницьких підходів та ефективного й інноваційного навчання, сприяння підвищенню академічної успішності та здатність допомагати у створенні та підтримці активних мереж освітян, а також спільне удосконалення навчальних технологій певних дисциплін у міжнародному контексті.

Академічна програма школи «Різноманітні стратегії виживання єврейських та ромських громад в Македонії: від опору до увічнення пам'яті» увібрала в себе наступні курси: «Історія та теорія: євреї Македонії та Голокост», який проводила д-р Софія Грандаковська (Sofija Grandakovska) з Інституту соціальних наук та гуманітарних досліджень «Євро-Балкан» (м. Скоп'є, Македонія). Основним фокусом курсу були аспекти присутності або відсутності єврейського нарративу у Македонії у конкретний історичний період, названий Голокостом. Обговорення зосереджувалося на труднощах сприйняття семіотичної позиції прочитання єврейського дискурсу з урахуванням наступних категорій: більш широкого спектру академічного дискурсу через використання усної історії як шляху в історіографію, архівно-документального підходу, постановки запитань, та пошуку можливих відповідей на них, щодо соціокультурної, археологічної, політичної, мовно-літературної, мистецької, сакральної практик та практики збереження пам'яті, а також їх дискурсивного (теоретичного) позиціонування у міждисциплінарному та інтертекстуальному підході. Другий навчаль-

ний курс під назвою «Культура та пам'ять: євреї іспанського походження в Македонії та Голокост», який проводив лектор д-р Крінка Відаковіч-Петров (Krinka Vidakovic-Petrov), професор Інституту літератури та мистецтв (м. Белград, Сербія), присвячений аспектам культурної ідентичності євреїв іспанського походження в Македонії: культурні моделі та їх перехід від однієї до іншої, роль месіанства, гендерні перспективи, орієнталізм та вестернізація, ідеологічні та політичні течії (види сіонізму, ідеології лівого крила, політична поляризація), асиміляція та інтеграція. Також у рамках курсу велося вивчення безперервності та обриву напередодні Голокосту, впливу досвіду Голокосту на самотність особистих та колективних нарративів Голокосту, а також трансформації живої культури у культурну пам'ять у повоєнний період. Третій курс «Історизація Голокосту ромів», проведений професором Майклом Стюартом з Юніверситі коледж (Лондон, Великобританія), зосередив увагу на історії населення ромів на початку ХХ ст. і в його рамках було надано суттєву інформацію – демографічну, історичну, соціологічну – про цю етнічну групу в період до та після Першої світової війни; курс також розглядав те, як ромі стали жертвами жорстокого геноцидного проекту нацистів. Він запропонував інформацію про те, як еволюціонувала нацистська ідеологія, спрямована проти євреїв, як цю ідеологію було поширено у політичному вимірі та як беззастережно її прийняли місцеві владні кола на Балканах, у поєднанні з уже існуючим расовим питанням (справленим проти етнічних турків та мусульманських громад, зокрема у Болгарії та Македонії). Було використано етнографічно-демографічну перспективу у поєднанні з соціологічним баченням тлумачення політичного через расову призму та виправдання геноциду і домінування одних над іншими.

Під час презентації книги «Євреї Македонії та Голокост»: виступ д-ра Софії Грандаковської

Пообідні заняття, тобто семінари, модераторами на яких виступали д-р Міра Маєр (Mira Mayer) та д-р Євгеній Дайнов (Evgeny Daynov), професор Болгарського університету, та Славко Дімітров (Slavco Dimitrov), здобувач ступеня кандидата наук, а також Станімір Панайотов (Stanimir Panajotov), здобувач ступеня магістра при Інституті соціальних наук та гуманітарних досліджень «Євро-Балкан». Учасники, що приїхали з балканських країн та країн Східної і Центральної Європи, представили свої пре-

зентації, присвячені різним темам, в рамках п'яти семінарів у контексті загальної теми літньої школи з вивчення історії Голокосту. Адріан-Ніколае Фуртуна (Adrian-Nicolae Furtuna), представник ромів, презентував до уваги учасників працю про картонні човни та депортацію 25 тис. ромів до Трансністрії; Александр Тінев (Alexander Tinev) з Болгарії присвятив увагу шляху ромів від виживання до інтеграції в Болгарії; Анжеліка Пезаріні (Angelica Pesarini) (Італія) винесла на розсуд колег аналіз ідеї «табору» як засобу сегрегації, концентрації та смерті у Голокості народу рома; Анна Шаз (Anna Szasz) (Угорщина) розповіла про ромів в Угорщині, яких було піддано різним формам переслідувань, і поставила риторичне запитання: де є ті спогади, що дозволяють «їм» створити образ «самих себе», а також наратив минулого?; Аста Вречко (Asta Vrecko) (Словенія) представив працю, присвячену дослідженню ув'язнення багатьох словенських митців у концентраційних таборах у роки Другої світової війни на прикладі Зоранра Мужіча (Zoran Mušič), котрого утримували в Дахау; Бернардіка Юріч (Bernardica Juric) (Хорватія) вела мову про наслідки Голокосту у Східній Європі і поставила запитання про те, чи має місце Голокост у сьогоднішній; Дмитро Алексєєв (Росія) розглянув питання створення пам'яті про Голокост у Росії; Горан Бандов (Goran Bandov) (Хорватія) представив порівняльний аналіз позиції членів ромської спільноти у нацистській Німеччині та NDH – die Zigeunerfrage; Йован Кулібрк (Jovan Culibrk) (Сербія) порушив питання

щодо відсутності в Македонії свідчень про парашутиста із ішува Ніссім Теста-Аразі (Nissim Testa-Arazi); Юлія Мікова (Julija Micova) (Македонія) обговорювала впровадження «остаточного розв'язання єврейського питання» в Македонії; Мердіта Саліу (Merdita Saliu) (Македонія) презентувала тему ромів у Голокості в Македонії; Михайло Тяглий (Україна) висвітлив тему окупаційної політики нацистів та масових убивств ромів в Україні; Мілан Балабан (Milan Balaban) (Боснія) торкнувся питання Голокосту в Боснії та Герцеговині та долі єврейської спільноти у Боснії після Другої світової війни; а Павле Кондіч (Pavle Kondic) (Сербія) представив дослідження про римо-католицьку єпархію в м. Скоп'є на релігійній карті Югославії у 1924–1941 рр.

Під час навчального процесу в рамках Школи відбулася зустріч-презентація двомовної хрестоматії під назвою «The Jews From Macedonia and the Holocaust: History, Theory, Culture» («Євреї Македонії та Голокост: історія, теорія, культура») під редакцією С. Грандаковської, яка також є автором передмови до видання (Скоп'є, видавництво «Euro Balkan Press», 2011 р.). Книгу презентували д-р К. Відакович-Петров та отець Йован Кулібрк.

Софія Грандаковська,

д-р філ. з історії, доцент Інституту соціальних наук та гуманітарних досліджень «Євро-Балкан»

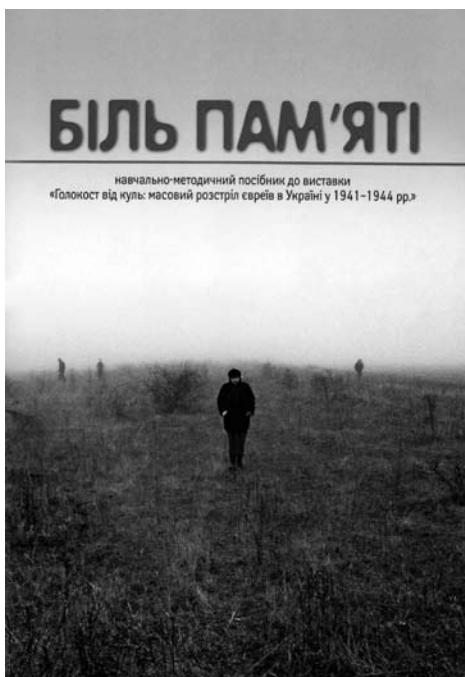
(Скоп'є, Македонія)

Переклад з англійської Сергія Коломійця

НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

Біль пам'яті: навчально-методичний посібник до виставки «Голокост від куль: масовий розстріл євреїв в Україні у 1941-1944 рр.» / Авт.-упор. О. Войтенко. – К.: ТОВ «Майстер книг», 2011. – 64 с., відео-компонент.

Читачеві пропонується мультимедійний навчально-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів до виставки «Голокост від куль». Він дає можливість одночасно розглянути історію Голокосту в двох перспективах – загально-історичній та через історії пересічної людини. До мультимедійного комплексу входять DVD з відео свідченнями очевидців з колекцій «Яхад – Ін Унум» та з Архіву візуальної історії Інституту Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії, а також рекомендації щодо їхнього використання, покроковий план уроку, історичні документи, карти та інші додаткові ресурси.

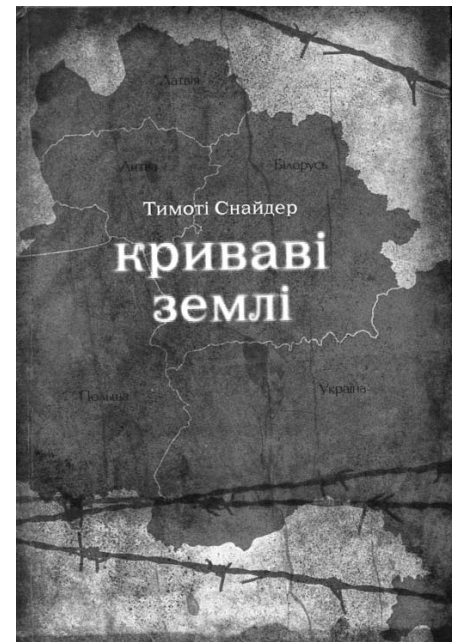
Пропоновані матеріали можуть бути використані на уроках історії України першої половини ХХ століття, спецкурсах з історії, спрямованих на вивчення тоталітаризму, диктаторських режимів ХХ століття, а також на заняттях з правознавства, спрямованих на вивчення геноциду як юридичного поняття, суспільствознавства, етики, філософії тощо.

Снайдер, Тімоті. Криваві землі. – К.: Грані-Т, 2011. – 446 с.

У серці Європи посеред ХХ століття нацистський та радянський режими вбили близько 14 мільйонів людей. Криваві землі, місце загибелі всіх жертв, охоплюють простір від центральної Польщі до західної Росії: Україну, Білорусь та Прибалтику. Під час зміцнення націонал-соціалізму та сталінізму (1933–1938), спільної німецько-радянської окупації Польщі (1939–1941), а потім німецько-радянської війни (1941–1945) на цей регіон зійшло масове насилля у небачених в історії масштабах. Жертвами його стали головно євреї, білоруси, українці, поляки, росіяни і прибалтійські народи.

Дослідження американського історика Т. Снайдера узагальнює найтрагічніші сторінки в історії Східної Європи. Очевидно, що не всі міркування автора будуть сприйняті в Україні – передовсім західній, яку він трактує не інакше як східну Польщу. Вітчизняні історики знайдуть у цій книжці й чимало інших спірних тверджень і дискусійних тез. Однак це мусить бути дискусія на дуже високому фаховому рівні, який задає Т. Снайдер. І всі цифри загиблих, які в ній звучатимуть, неодмінно «множитимуться на один». Тому що ми мусимо «знову перетворити цифри на людей. А якщо ми на це неспроможні, то Гітлер і Сталін сформували не лише наш світ, а й нашу людяність»...

Yad Vashem Studies. – 2011. – Vol. 39. – No. 1. – 323 p.

Завдяки угоді, що її було укладено між бібліотечним відділом Меморіалу «Яд Вашем» та Українським центром вивчення історії Голокосту, бібліотека Центру поповнюється новими академічними виданнями «Яд Вашем». Вийшло друком нове число наукового часопису «Яд Вашем Стадіз». Цій номер присвячено пам'яті видатного бельгійського історика, дослідника Голокосту Максима Стайнберга (1936–2010). Пропонуємо читачеві перелік статей з нового випуску.

- Крістоф Кройцмюллер, Інго Луз, Бенно Ніцель. Нацистські переслідування та стратегії виживання: єврейський бізнес у Берліні, Франкфурті-на-Майні та Бреслау (1933–1942)
- Артур Шіндлер. «Прийшов час вирішити остаточно проблему еміграції»: Леон Шонкер та його план єврейської еміграції з дистрикту Катівіце.
- Авігу Ронен, Хадас Агмон, Азаф Данцігер. Колаборант чи потенційний рятівник? Процес Баренблата та образ члена юденрата у 1960-х роках в Ізраїлі.
- Кобі Кабалек. Комеморація напередодні комеморації: «Яд Вашем» та Праведники народів світу (1945–1963).
- Ульріх Фріссе. «З точки зору спостерігачів»: газета «Торонто Дейлі Стар» та як вона висвітлювала в Канаді переслідування євреїв та події Голокосту (1933–1945).
- Хава Ешколі Вагман. План «Аляска»: ініціативи євреїв врятувати біженців з нацистської Німеччини.

Трагедія Бабьего Яра в німецьких документах / Автор-сост. А. Круглов. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Лири ЛТД», 2011. – 140 с.

Книга посвящена отражению трагедии Бабьего Яра в немецких документах, многие из которых публикуются впервые. Раскрывается роль Вермахта в этой трагедии, в частности, в подготовке массовых убийств, прослеживается степень участия в этих убийствах различных немецких карательных органов, персонализируется прямая и косвенная ответственность за убийства евреев, дается критический анализ проблемы количества жертв-евреев, рассматривается отношение немцев к этой трагедии, в частности, попытки спасения евреев со стороны отдельных немцев.

Зельцер, Аркадий. Евреи советской провинции: Витебск и местечки, 1917–1941. – РОССПЭН, 2006. – 478 с., илл.

Книга посвящена проблемам модернизации евреев бывшей «черты оседлости». В широком контексте в ней рассмотрены перемены, произошедшие с еврейским населением провинции в политической, социальной и экономической сферах, в области национальной политики, проблемы межэтнических отношений, а также религиозная жизнь евреев, их образования на языке идиш. Основное внимание в монографии уделено событиям периодов революции и Гражданской войны, вопросам развития и кризиса еврейских политических партий, советских еврейских государственных и общественных организаций. Подробно исследованы социальные процессы, протекавшие в 1920-30-е гг. среди евреев Витебска и окружавших их местечек. Анализируется отношение евреев к власти и их реакции на события в стране, изменение представлений о нормах поведения, проблема совпадения мнения евреев и неевреев по ряду наиболее важных сторон жизни провинциальной части советского общества. Использован обширный архивный и газетный материал, впервые введенный в научный оборот.

Таращанські етюди. Невигадані історії. Уклад. Л.І. Лашенко. – Біла Церква. Видавець О.В. Пшонківський, 2011. – 272 с., с іл..

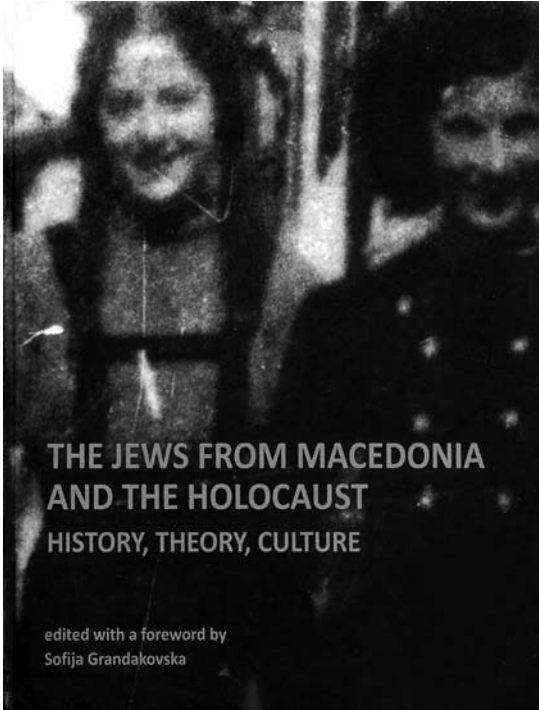
У книзі міститься низка нарисів з історії Таращанини – краю на півдні теперішньої Київської області. Події відбуваються в 19-20 століттях і мають документальну основу. Частина нарисів присвячено історії єврейської громади Таращи в добу Російської імперії та 1920-1930-х років. Окремі розділи цього видання присвячені долі таращанських євреїв часів нацистської окупації краю, спогадам тих хто пережив Голокост, а також історії взаємин українців та євреїв цього періоду, історії Праведників народів світу.

Етнополітичні проблеми Другої світової війни в Україні: наукові інтерпретації, історична пам'ять. Матеріали доповідей круглого столу (м. Харків, 31 жовтня 2011 р.). Укладачі: І.В. Дворкін, Ю.Ю. Радченко, А.В. Харченко. – Х., 2011. – 152 с.

У збірнику вміщено матеріали доповідей учасників круглого столу «Етнополітичні проблеми Другої світової війни в Україні: наукові інтерпретації, історична пам'ять.» , який відбувся 31 жовтня 2011 року в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна. Підготовка та проведення круглого столу відбулася за підтримки Українського центру вивчення історії Голокосту. Збірник статей розрахований на студентів, аспірантів, викладачів вищої школи.

The Jews from Macedonia and the Holocaust. History, Theory, Culture / Ed. by Sofija Grandakovska. – Skopje: Euro Balkan Press, 2011. – 727 p.

Двомовна хрестоматія під назвою «Євреї Македонії та Голокост: історія, теорія, культура» під редакцією С. Грандаковської, яка також є автором передмови до видання – це книга, що постала в результаті дослідницького проекту «Євреї Македонії та Голокост», разом із наступною історико-документальною виставкою, присвяченою темі проекту. Предметом праці, який становить головний інтерес дослідників, є трагічна доля 7148 євреїв Македонії, замордованих 1943 р. в газових камерах табору Треблінка II. Вміщуючи чотирнадцять оригінальних наукових праць та об'ємну передмову, а також ілюстрації оригінальних фотоматеріалів й історичних документів, що стосуються різних аспектів періодів до, під час та після Голокосту, хрестоматія ставить та аналізує питання про місце теми Голокосту в Македонії у теоретичних, культурних, академічних та освітніх дискурсах, а також про місце цієї проблеми у загальному світовому масиві досліджень з цього питання.

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРУ

- Виставка «Голокост від куль: масовий розстріл євреїв в Україні у 1941–1944 рр.», м. Харків (листопад – грудень 2011 р.).
- Початок нового проекту УЦВІГ «Історія Голокосту та права людини»: перший семінар (Київ, 25–27 листопада 2011 р.).
- Перший навчально-методичний семінар з історії Другої світової війни та Голокосту і методики викладання для вчителів з України в Будинку Ванзейської конференції, м. Берлін (грудень 2011 р.).
- Міжнародна наукова конференція про долю ромів в роки Другої світової війни (Париж, жовтень, 2011).
- Церемонія увічнення пам'яті жертв Бабиного Яру єврейською громадою м. Мюнхен (жовтень, 2011).
- Щорічний семінар для викладачів історії з України в Меморіалі «Яд Вашем» (Єрусалим, листопад, 2011).
- Продовження освітнього проекту ОБСЄ «Навчальні матеріали з протистояння ксенофобії, дискримінації та антисемітизму» в Україні (грудень, 2011).

Адреса редакції:

Український центр
вивчення історії Голокосту
вул. Кутузова, 8, кім. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30

Редакційна колегія:

Анатолій Подольський
Михайло Тяглий
Дизайн, комп'ютерна верстка:
Руслан Руденко

Видруковано в ДГВПП

«Зовнішторгвидав України»

Адреса:

м. Київ, вул. Воровського, 22,
Тел.: +38 (044) 234-33-04
Наклад: 500 примірників

<http://www.holocaust.kiev.ua>, e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Випуск було підготовлено завдяки підтримці програми «МАТРА-КАП» Посольства Королівства Нідерландів